

Inhoud

Brief Marnix van Rij en Jaap de Hoop Scheffer	1
Discussienotitie <i>Ruimte voor elkaar</i>	2
Inleiding - Een nieuw balans tussen scholing, arbeid, zorg en vrije tijd.	2
Hoofdstuk 1: Het leren van de toekomst	5
Hoofdstuk 2: Ruimte om verantwoordelijkheid te nemen voor anderen	6
Hoofdstuk 3: Solide keuzes voor de toekomst	10
Werkvormen / discussiewijzer	16
Belangrijkste aanbevelingen	20

Tijdpad en procedure

- Vanaf maart 2000** Zowel gemeentelijke afdelingen als provinciale afdelingen discussiëren over
Ruimte voor elkaar. Een nieuwe balans.
- Vanaf maart 2000** In *CDA-Magazine*, *CDA-Krant* en *Bestuursforum* verschijnen iedere aflevering artikelen in het kader van het Jaar van de generaties.
- Vanaf maart 2000** Discussie op CDA internet-site (www.cda.nl).
- Vanaf april 2000** Discussiebijeenkomsten in Provinciale Afdelingen.
- 13 mei 2000** Dag van de Generaties in evenementencomplex Merwestein in Nieuwegein
met onder meer het Parlement van de Generaties.
- 1 september 2000** Uiterste inleverdatum reacties uit afdelingen
- Najaar 2000** In het najaar legt de commissie 'Jaar van de generaties' een concept-resolutie voor aan de partij met het oog op besluitvorming tijdens de Najaarspartijraad. De resolutie bevat concrete beleidsvoorstellen op het terrein van generatiebewust beleid.

4 november 2000 Najaarspartijraad. In stemming komt de resolutie over generatiebeleid.

Najaar 2000 Het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA presenteert een nota over generatie-bewust beleid. Deze nota dient samen met de resolutie en de discussienotitie als input voor het volgende landelijke CDA-verkiezingsprogramma.

Aan de CDA-afdelingen en andere geïnteresseerden

Den Haag, maart 2000

Mevrouw, mijnheer,

Met veel genoegen kijken wij terug op het 'Jaar van de veiligheid'. In 1999 gaf het CDA onder meer door de discussienotitie 'Samen Nederland veiliger maken' een aanzet voor het publiek debat over veiligheidsontwikkeling. Dankzij uw enthousiaste inbreng in deze discussie zijn er diverse voorstellen en ideeën – zoals de gezinscoach – op de politieke agenda geplaatst.

Het CDA heeft het jaar 2000 uitgeroepen tot 'Jaar van de generaties'. Niet zonder reden. Nieuwe ontwikkelingen, zowel in demografische zin als in de wijze waarop mensen hun levensloop vorm willen geven, bieden nieuwe mogelijkheden en kansen om de generaties op elkaar betrokken te laten zijn. Het Jaar van de generaties is voor het CDA een unieke gelegenheid om met mensen binnen en buiten onze politieke beweging het debat te voeren over de solidariteit tussen de generaties. Een debat met als doel het formuleren van concrete beleidsaanbevelingen voor een toekomstig gericht generatiebewust beleid.

Solidariteit is een grondbeginsel van de christen-democratische politiek. Het CDA streeft naar een samenleving waarin mensen omdat zij zich verbonden voelen met anderen, omzien naar elkaar.

We willen ons ervoor inzetten dat solidariteit ook in de toekomst de basis blijft van een betrokken samenleving. Een samenleving waar mensen respect hebben voor elkaar en verantwoordelijkheid voor elkaar dragen. In de komende decennia zullen er in Nederland meer ouderen en minder jongeren leven. In de komende decennia zullen eveneens nieuwe wensen ontstaan voor het inrichten van ieders levensloop. Werk – betaald of onbetaald –, scholing, zorg en vrije tijd zullen in de toekomst meer door mensen gecombineerd willen worden. Met het oog op deze ontwikkelingen bereidt het CDA voorstellen voor die de solidariteit tussen generaties opnieuw vorm en inhoud geven.

*Graag nodigen wij u en uw afdeling uit om actief deel te nemen aan deze discussie. Uw reacties kunt u uiterlijk **vrijdag 1 september 2000** sturen aan het Landelijk Secretariaat van het CDA, t.a.v. Sector Politiek Bestuur. Alle reacties worden betrokken bij het opstellen van voorstellen voor de Najaarspartijraad van 4 november 2000. Uiteindelijk biedt dit alles bouwstenen voor het*

nieuwe verkiezingsprogramma.

Namens bestuur en fractie wens ik u een vruchtbare discussie toe. Wij zien uit naar uw bijdrage aan dit voor de toekomst zo belangrijk debat.

Met vriendelijke groet,

Marnix van Rij
partijvoorzitter
Inleiding

Jaap de Hoop Scheffer
fractievoorzitter

Solidariteit tussen de generaties. Daar gaat deze discussienotitie over. De laatste tijd bereiken ons berichten als zou het niet goed gesteld zijn met de natuurlijke saamhorigheid tussen mensen van verschillende leeftijdsgroepen. Het CDA vindt dat de geluiden in deze discussie veel te somber zijn. Er klinken zelfs geluiden die aannemelijk moeten maken dat er een ‘oorlog tussen generaties’ zal uitbreken als gevolg van vergrijzing en ontgroening van onze samenleving. Dat is niet het perspectief van deze notitie. De samenstellers zijn ervan overtuigd dat het natuurlijk bondgenootschap tussen generaties diep in onze samenleving geworteld is. Daarentegen nemen we wel waar dat er niet altijd evenveel ruimte is om die verbondenheid tot haar recht te laten komen. En dat is jammer. Generaties zouden meer voor elkaar kunnen betekenen. Dat zou de kwaliteit van ons leven belangrijk kunnen verhogen. In deze notitie gaan we op zoek naar de mogelijkheden om de ‘ruimte voor elkaar’ te vergroten. Het is een zoektocht, wetende dat velen binnen onze christen-democratische beweging ook die ruimte willen ontdekken en met elkaar daarover in gesprek willen gaan. We doen dat enerzijds door onze waarnemingen te beschrijven, anderzijds in termen van concrete voorstellen.

Allereerst schetsen we achtereenvolgens de moderne levensloop, het proces van vergrijzing, de consequenties daarvan voor vandaag en morgen en tot slot de christen-democratische uitgangspunten voor een generatiebewust beleid.

In hoofdstuk 1 schenken we aandacht aan het toekomstige onderwijs. Daar klinkt onder andere de vraag of het mogelijk kan zijn om een ‘leven lang leren’ te combineren met andere taken en verantwoordelijkheden. Hoofdstuk 2 doet voorstellen om zorg voor kinderen en verwanten blijvend mogelijk te maken. In hoofdstuk 3 buigen we ons over de financiering van AOW, pensioenen, gezondheidszorg en wonen. Aan het eind zetten we de belangrijkste voorstellen op een rijtje. Om de discussie te vergemakkelijken is ook een discussiewijzer opgenomen.

De moderne levensloop

De traditionele levensloop werd gekenmerkt door drie fasen met een duidelijke rolverdeling. Jongeren volgden in vergelijking met vandaag een kortere opleiding, zochten een baan en gingen

veelal uit huis op het moment dat ze trouwden. Mannen verrichtten meestal fulltime betaalde arbeid en vrouwen waren over het algemeen fulltime huisvrouw in grotere gezinnen dan tegenwoordig. Daarna volgde de rustfase; een 'verdiende' fase na een leven hard werken.

De hedendaagse levensloop is veelal anders. Deze kenmerkt zich meer en meer door een groter aantal levensfasen en meer verscheidenheid aan activiteiten binnen elke levensfase. Meer mensen willen meer combineren. Niet langer vooral gericht zijn op òf scholing, òf werken òf zorg. In iedere levensfase zijn mensen nu op zoek naar een balans tussen scholing, arbeid, zorg en vrije tijd.

Verschillende ontwikkelingen hebben de wijziging in de levensloop bewerkstelligd. De welvaart, gecombineerd met de verbeteringen in de gezondheidszorg, leidt ertoe dat mensen langer in goede gezondheid leven. Voor een goede plek op de arbeidsmarkt is steeds meer scholing nodig. Jongeren gaan langer naar school. Gezinsvorming blijft weliswaar een zeer belangrijk ideaal maar vindt op steeds latere leeftijd plaats. Daarnaast verdelen vrouwen en mannen betaalde arbeid en zorgtaken in meer gelijke mate, hoewel vrouwen duidelijk het merendeel van de zorg voor hun rekening nemen. Welvaart, technologische ontwikkelingen en een ruime werkgelegenheid verschaffen mensen meer keuzemogelijkheden. Ook ontwikkelingen als individualisering en ontzuiling leiden tot wijzigingen in de levensloop.

Dit alles heeft ingrijpende consequenties. Het scheidt nieuwe mogelijkheden maar ook nieuwe problemen. Er komt steeds meer druk op de schouders van mensen tussen de dertig en vijftig jaar. Weliswaar neemt de behoefte toe om arbeid en zorg in een huishouden samen te delen maar het is niet altijd even makkelijk om dat te realiseren. Daarnaast is de arbeidsparticipatie onder 55-plussers laag. Bovendien zijn er meer fasen in het leven gekomen waarin mensen alleen staan.

Meer druk op dertigers en veertigers

Van mensen wordt verwacht dat zij zich met name tussen hun dertigste en vijfenveertigste levensjaar in betaalde arbeid en carrière waarmaken. Loopbaanontwikkeling vraagt veel aandacht. Maar bovenal vraagt vaak de zorg voor (jonge) kinderen in deze fase extra inzet. Daarnaast willen eigentijdse ouders tijd vrijmaken voor sport, ontplooiing, studie, sociale en culturele activiteiten. Kortom, deze 'generatie' wil en moet vooral veel.

Dat blijkt ook uit cijfers van het Sociaal en Cultureel Planbureau. In de periode tussen 1975 en 1995 nam de tijdsdruk van mensen in de leeftijd van 35 tot 50 jaar met maar liefst 6 uur per week toe. Voor de gemiddelde Nederlander was dat 2,5 uur per week. Het is niet verwonderlijk dat langzaamspanningen in deze groep zichtbaar worden. Daar komt bij dat de komst van kinderen gepaard kan gaan met een fikse daling van het gezinsinkomen. Gemiddeld gauw met zo'n 25%. Het combineren van arbeid en zorg betekent voor gezinnen dat de vader veelal fulltime of bijna fulltime blijft werken en de moeder een kleine deeltijdbaan heeft. Uit onderzoek blijkt dat veel mensen dit anders zouden wensen. Andere combinaties zoals zorgtaken combineren met scholing zijn echter nog zeldzaam. De consequenties van minder of niet werken gedurende een bepaalde periode in het leven zijn zodanig dat de meeste gezinnen zich dit niet kunnen veroorloven. De keuzevrijheid is hier beperkt.

Vooraf voor vrouwen is er de afgelopen decennia veel veranderd. De arbeidsparticipatie van vrouwen in de afgelopen 25 jaar is toegenomen van 29% tot 54%. Maar nog steeds worden de zorgtaken met name verricht door vrouwen. Mannen nemen zeker niet altijd meer zorgtaken op zich. Bovendien geldt voor vrouwen veelal een dubbele loyaliteit. Zij nemen de zorg voor het 'thuisfront' op zich en combineren dat met de wens om op het werk volwaardig te functioneren. Daarnaast voelt een aantal vrouwen zich verantwoordelijk voor het welzijn van verwanten, bijvoorbeeld van de eigen ouders. Dit betreft ook alleenstaande vrouwen. Naast de verantwoordelijkheid om voor het eigen inkomen te zorgen, verrichten zij mantelzorg. Deze zorgjaren kunnen vrouwen op achterstand zetten wat betreft loopbaanperspectief en opbouw van pensioenrechten.

Velen niet actief op de arbeidsmarkt

Tegenover de cumulatie van lasten bij dertigers en veertigers staat de minder intensieve participatie van andere groepen. Dat is voor een belangrijk deel het gevolg van de beschreven veranderingen. Voor jongeren is de leerweg in de afgelopen eeuw voortdurend verlengd. Bovendien is er minder sprake van praktischelementen. Het opleidingsniveau dat moet worden bereikt voor een startpositie op de arbeidsmarkt is gestegen naar twee jaar afgerond middelbaar beroepsonderwijs. De langere onderwijsduur vooronderstelt een lange termijnperspectief. Dat is zeker niet bij alle jongeren aanwezig. Moeilijk lerende jongeren en jongeren uit veelal sociaal lagere milieus hebben daar moeite mee. De voortijdige schooluitval, vooral ook onder allochtone jongeren, is aanzienlijk.

Kijken we naar de groep boven de 55 jaar dan valt op dat de arbeidsparticipatie ook daar gering is. Van de mensen tussen de 55 en 59 jaar werkt nog maar de helft en van de groep tussen de 60 en 64 jaar heeft nog maar één op de acht een betaalde baan. VUT-regelingen zijn nog gebaseerd op de situatie van veel (jeugd-)werkloosheid. Ouderen konden met een goede financiële regeling plaatsmaken voor jongeren. Nu vormen deze regelingen een belemmering. Ouderen willen langer door blijven werken, mits de omstandigheden zodanig zijn dat zij het ook kunnen en dat het een meerwaarde oplevert.

Tenslotte, het aantal WAO-ers in Nederland is aanzienlijk. In hoeverre dit te maken heeft met de beschreven ontwikkelingen is niet duidelijk. Het gestegen aantal jonge vrouwen in de WAO zou kunnen samenhangen met de voorheen beschreven toegenomen druk op dertigers en veertigers.

Het is algemeen bekend dat het aantal alleenstaanden de afgelopen decennia toegenomen is. Deze groep is gegroeid van 12% van de huishoudens in 1960 naar 31% in 1995. Minder bekend is dat deze groei voor een belangrijk deel moet worden toegeschreven aan een belangrijke karakteristiek van de veranderde levensloop, namelijk dat mensen gedurende langere perioden alleen leven. Dat geldt voor een groeiend aantal jongvolwassenen die uit het ouderlijk huis vertrekken en eerst nog een tijd op zichzelf willen wonen, voor gescheiden mensen en voor ouderen die hun partner hebben verloren op latere leeftijd. Het is goed dit te beseffen omdat het betekent dat alleenstaan in veel gevallen een tijdelijke aangelegenheid is. In een beperkt aantal gevallen (10%) gaat het om een blijvende situatie die soms gewenst en soms ongewenst is. Veel van deze alleenstaanden leven overigens wel in familieverband en een sociaal netwerk waaraan verantwoordelijkheden verbonden zijn.

Ontgroening en vergrijzing

Nederlanders worden steeds ouder. Kinderen komen in mindere getale en op hogere leeftijd van de ouders ter wereld. Naar verhouding komen er meer ouderen en minder kinderen en jongeren, kortweg aangeduid met de termen ontgroening en vergrijzing. In 2010 wonen er naar verwachting in Nederland 2,5 miljoen mensen van boven de 65 jaar. Tussen nu en 2010 zal de groep 65- tot 79-jarigen toenemen met 17,2% en de groep mensen van 80 jaar en ouder zelfs met 28,2%. De babyboomgeneratie van na de oorlog wordt vanaf 2010 65 jaar. Tegelijkertijd vindt er een tegengestelde ontwikkeling plaats. In 2010 zullen er ‘slechts’ 2 miljoen mensen tussen de 20 en 29 jaar oud in Nederland wonen. Dat betekent een afname van 15% ten opzichte van 2000.

De bevolkingsopbouw wijzigt dus fors. De vergrijzing en ontgroening stellen ons voor de vraag hoe de kosten van de AOW en de gezondheidszorg in de toekomst betaald moeten worden. De ontwikkelingen van minder mensen die werken en meer mensen die een beroep doen op de gezondheidszorg en een AOW-pensioen ontvangen, vragen om een nieuw evenwicht in de solidariteit tussen generaties.

Vragen van de toekomst moeten we nu beantwoorden

De beschreven ontwikkelingen vragen om een herijking van verantwoordelijkheden en solidariteit in de samenleving en van een opnieuw veiligstellen van de toekomstbestendigheid van het overheidsbeleid. Het gaat enerzijds om het meer mogelijk maken van een pluriforme levensloop en anderzijds om het opvangen van de knelpunten van de vergrijzing. Hoe kunnen jongeren meer mogelijkheden krijgen om scholing en arbeid en eventueel ook zorg te combineren? Hoe kunnen de dertigers en veertigers meer ruimte krijgen voor het combineren van onderwijs, zorg en arbeid? Hoe kan een goede betrouwbare pensioenvoorziening in stand worden gehouden? Hoe kan een goede en voor iedereen toegankelijke zorg gerealiseerd blijven? Hoe kunnen 55-plussers meer kansen krijgen – al dan niet in deeltijd – op de arbeidsmarkt? Vragen die wellicht pas in de toekomst echt knellend worden. Echter met deze kennis moeten we onze verantwoordelijkheid nú nemen. Onze CDA-uitgangspunten bieden een goed perspectief om deze ontwikkelingen in goede banen te leiden.

Uitgangspunten voor een generatiebewust beleid

Gerechtigheid, solidariteit, gespreide verantwoordelijkheid en rentmeesterschap. Deze uitgangspunten kunnen als baken dienen voor een generatiebewust beleid. In deze beginselen is voorondersteld dat mensen juist tot hun recht komen in relatie met anderen. Mensen willen daarvoor ook verantwoordelijkheid dragen. Keuzevrijheid is daar onlosmakelijk mee verbonden. Immers, zonder keuzemogelijkheden kunnen mensen nauwelijks verantwoordelijkheid dragen. In deze verantwoordelijkheid krijgen solidariteit en rentmeesterschap gestalte: tussen jong en oud, ziek en gezond, rijk en arm, werkend en niet-werkend, huidige en toekomstige generaties, mens en natuur. De betrokken samenleving bestaat uit mensen en gemeenschappen die zich groeppen voelen tot solidariteit. Het is aan de overheid om deze concrete solidariteit van mensen en organisaties te erkennen en zo veel mogelijk te waarborgen. Zij moet bestaanszekerheid

bieden als solidariteit en eigen verantwoordelijkheid tekortschieten. Hierbij is de gerechtigheid en het gevoel voor rechtvaardigheid in het geding. Het stelsel van volksverzekeringen (bijvoorbeeld de AOW) is daar een goed voorbeeld van. Daarnaast heeft de overheid tot taak in te staan voor lange termijnbelangen. Sterke gerichtheid op de eigen groep of op het hier en nu, kan door de overheid gecorrigeerd worden, met name als de solidariteit met toekomstige generaties en duurzaamheid onder druk komen te staan.

Het streven naar een goede evenwichtige taakverdeling tussen de verantwoordelijkheden van burgers zelf, hun organisaties en de overheid (als sluitsteen) is karakteristiek voor het CDA. Veelal duiden we dat aan met de term 'gespreide verantwoordelijkheid'. Mensen moeten in staat worden gesteld om zelf verantwoordelijkheid te dragen en om met gelijkgezinden initiatieven te nemen die ten dienste van die praktische solidariteit staan. Dat kunnen organisaties zijn in de vorm van verenigingen of stichtingen; bijvoorbeeld in de kinderopvang, het onderwijs of de zorg. Kleinschalige organisaties waarvoor mensen uit overtuiging kiezen en die ze als herkenbaar en eigen ervaren.

Hoofdstuk 1 – Het leren in de toekomst

Voortdurende scholing is zowel economisch als sociaal gezien van toenemend belang in een kennisintensieve samenleving. Scholing en bijscholing zijn noodzakelijk met het oog op de flexibele arbeidsmarkt. Scholing is meer dan alleen de voorbereiding op de arbeidsmarkt. Het is ook persoonlijke ontplooiing.

In weerwil van geschetste ontwikkelingen is het onderwijs nog steeds sterk geconcentreerd in de eerste levensfase: de jeugd. Om kans te maken op de arbeidsmarkt moeten jongeren voortdurend hoger opgeleid zijn. Door de opgeschroefde eisen wordt de aanloop naar werk steeds langer en komen jongeren die daaraan niet kunnen voldoen niet of nauwelijks aan de bak. Stellen werkgevers aan jongeren hele hoge eisen; in opleiding van oudere werknemers wordt weinig geïnvesteerd. Dit terwijl de arbeidspsychologie de laatste decennia herhaaldelijk heeft aangetoond dat oudere werknemers niet onder hoeven te doen voor jongeren.

Vandaag de dag kunnen we ons afvragen of de voortdurende verlenging van de (theoretische) leerperiode nog wel de juiste manier is om jongeren op de maatschappij voor te bereiden. Kenmerk van de jeugdfase is immers dat de 'echte volwassenheid', het dragen van verantwoordelijkheid voor het eigen inkomen of voor kinderen, op steeds latere leeftijd plaatsvindt. Voor een relatief kleine minderheid, de toekomstige academici, is dat ongetwijfeld goed. Er is echter ook een grote groep jongeren die kiest voor onderwijs in een bepaalde richting zonder echt te weten wat die richting concreet inhoudt.

Spreiden van leerperioden

Het volgen van onderwijs blijft vaak beperkt tot de eerste levensfase van mensen. De behoefte aan scholing is echter gedurende de gehele loopbaan aanwezig. Het is van groot belang dat de kennis van werknemers op peil blijft. Dat bevordert goed functioneren in de arbeidsorganisatie. Ook blijkt er een toenemende behoefte te zijn om een tweede loopbaan te beginnen. Daar is omscholing voor nodig. Investeren in scholing zal één van de belangrijkste middelen zijn om

mensen langer bij het arbeidsproces te betrekken.

Over de volle breedte van het huidige onderwijstraject moet nagedacht worden over meer spreiding en combinatie. Om te beginnen gaat het daarbij om een vorm van verlenging van leermogelijkheden oftewel het spreiden van leerperioden over de levensloop van mensen. Dat kan door de rigide grenzen van de studiefinanciering te doorbreken en een vorm van leerrechten, gekoppeld aan studiefinanciering, in te stellen. Ook later in de levensloop kan studiefinanciering dan gebruikt worden als basis voor oriëntatie op een ander soort werk. Als de nog niet gebruikte leerrechten op dat moment ingezet kunnen worden, is de kans op tijdige omscholing groot. In de visie van het CDA dient de overheid samen met sociale partners zorg te dragen voor kwalitatief goed en breed onderwijs ook voor diegenen die geen leerrechten meer bezitten. Overigens geldt dat veel mensen op latere leeftijd op basis van hun opgedane kennis en ervaring veel gemotiveerder opleidingen kunnen en willen volgen.

Vervlechting school en werk

Ook de grens tussen school en werk kan vloeiender verlopen. Een mogelijkheid daarvoor is het invoeren van 'werkjaren' met name in hoge opleidingen en voor oudere werknemers. Het CDA heeft al eerder gepleit voor het invoeren van maatschappelijke oriëntatie waarbij jongeren tijdens een soort 'maatschappijleer op locatie' de kans krijgen een kijkje in de keuken te nemen van maatschappelijke organisaties. Dit idee wordt momenteel nader uitgewerkt. Er zijn echter ook tal van opleidingen die zich goed lenen voor een nog intensievere vorm van stage. Zo kunnen in de opleidingen langdurige werkperiodes opgenomen worden. De bekostiging van deze werkperiodes zou deels kunnen in de vorm van extra studiefinanciering. Voor werkgevers is het investeren in deze vormen van werkperiodes in opleiding eveneens van groot belang met het oog op toekomstige geschoolde werknemers. Om die reden zouden zij dan ook een deel mee kunnen financieren. Hiermee zou tegelijk voorkomen worden dat school en arbeidsmarkt in een periode van schaarste op de arbeidsmarkt elkaars concurrenten worden.

De methode van vervlechting en co-financiering biedt ook een goede optie voor het hoger onderwijs. Studenten zouden hun studie zonder de opbouw van schulden kunnen afronden als ze hun leerrechten spreiden over meerdere jaren en tussentijds werken. Ook hier snijdt het mes aan diverse kanten: jongeren komen in contact met de maatschappelijke werkelijkheid, sectoren met personeelsproblemen worden geholpen en last but not least de financiële band tussen ouders en hun studerende kinderen kan minder sterk worden. Met name voor ouders met lagere inkomens waar men aarzelt om schulden te maken, is dat een grote verbetering.

Hoofdstuk 2 – Ruimte om verantwoordelijkheid te nemen voor anderen

De wederkerigheid in de onderlinge relaties tussen de verschillende generaties wordt het meest concreet beleefd in het verband van gezin en familie. In de meeste gevallen is het gezin de plek waar vanuit respect, liefde en verantwoordelijkheidsgevoel ouders en kinderen voor elkaar instaan. Het is de plek waar de verantwoordelijkheid van generaties voor elkaar daadwerkelijk tot uiting komt. Daarbij gaat het om het verlenen van zorg, de overdracht van leef- en leerregels en de financiële verantwoordelijkheid. De wens van de meeste mensen is om in gezinsverband te leven en de meeste mensen slagen daar ook in. De consequenties van het stichten van een gezin voor de levenswijze en financiële positie zijn in eerste instantie voor eigen rekening. Deze eigen verantwoordelijkheid kan echter alleen waargemaakt worden als er voldoende keuzevrijheid bestaat, bijvoorbeeld ten aanzien van het combineren van arbeid en zorg. Die keuzevrijheid is er nog onvoldoende.

Jongeren vinden het gezin een prima manier van samenleven. Het gezin is in de regel de omgeving waarin kinderen veilig kunnen opgroeien, waarin de voorwaarden voor het opgroeien tot evenwichtige en verantwoordelijke mensen aanwezig zijn. De overheid heeft een rol hierin, namelijk in het scheppen van de voorwaarden, zodat ouders samen met anderen in de samenleving ten volle hun verantwoordelijkheid kunnen nemen voor de opvoeding en het opgroeien van hun kinderen. Het gaat dan bijvoorbeeld om het scheppen van de materiële basisvoorwaarden en het financieren en het stellen van eisen aan de kwaliteit en toegankelijkheid van het onderwijs, kinderopvang en gezondheidszorg voor kinderen.

Naar een ontspannen ouderschapsfase

Ondanks het belang van voldoende tijd en ruimte voor het gezin, zien we dat de zogenaamde gezinsfase een fase is die onder druk staat. Allerlei activiteiten en verantwoordelijkheden komen hier samen. Daarnaast krijgen ouders te maken met het hierboven al genoemde ‘gezinsdal’. Uit

onderzoek blijkt ondanks de kinderbijslag en andere regelingen dat de welvaartsdaling bij de komst van het eerste kind 18,4% bedraagt. Dit percentage kan, zoals gezegd, oplopen tot meer dan 25% bij gezinnen met drie kinderen. Met name gezinnen met lage inkomens en eenoudergezinnen hebben het moeilijk. Ook voor gezinnen met een middeninkomen blijven bij een inkomensverbetering maar een paar cent per extra verdiende gulden over. Kinderbijslag en andere subsidieregelingen compenseren dit onvoldoende. Voor starters komt daarbij nog het probleem van de hoge huizenprijzen. Juist in de fase dat de koopkracht al minder is, komen de hoge kosten van de hypotheek of huurwoning slecht uit. Ook in praktische zin is de druk op de gezinsfase groot doordat van mannen en vrouwen verwacht wordt dat zij beiden volop participeren op de arbeidsmarkt.

Om iets te doen aan het zogeheten 'gezinsdal' zou er gekozen kunnen worden voor een partnerstelsel. Bij een dergelijk stelsel gaat de Belastingdienst uit van het totale inkomen van een huishouden. Dat wordt vervolgens door twee gedeeld. Indien de inkomsten worden verkregen door een partner die 40 uren werkt en een partner die 20 uren voor zijn of haar rekening neemt, zal de belastingdruk even hoog zijn als de belastingdruk van het huishouden waarin beide partners 30 uur werken. Gemeten naar die maatstaf betalen alleenverdieners en mensen met een partner die een relatief gering aantal uren werken, te veel belasting. Het bruto-inkomen van twee huishoudens kan volstrekt hetzelfde zijn terwijl de belastingdruk bij het ene hoger is dan bij het andere. Het partnerstelsel voorkomt dit. Het partnerstelsel is een eerste stap naar een systeem van één belastingtarief met inkomensafhankelijke kortingen die gebaseerd zijn op de samenstelling en de draagkracht van het huishouden. De verschillende subsidieregelingen kunnen in dat geval geïntegreerd worden, zodat de huidige armoedevallen vermeden kunnen worden. (Deze voorstellen zijn nader uitgewerkt in het beleidsadvies 'Herstel van draagkracht' van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA)

Een andere manier om gezinnen met kinderen tegemoet te komen is de kinderbijslag. Het CDA heeft tot nu toe steeds voor dit instrument gekozen als uitdrukking van de verantwoordelijkheid van de samenleving voor het opgroeien van kinderen. De kinderbijslag is een tegemoetkoming in de vaste kosten die voor kinderen in een gezin worden gemaakt. De kinderbijslag zou verhoogd moeten worden.

Kinderopvang

Ouders vinden het belangrijk dat de situatie in de kinderopvang aansluit bij de thuisomgeving. Leef- en leerregels die zij thuis willen overdragen, moeten ook in de kinderopvanginstelling gelden. Op dit moment zijn er weinig instellingen met een pedagogische opdracht of levensbeschouwelijke grondslag. Ook zijn de wachtlijsten voor de kinderopvang erg lang. Ouders hebben daardoor weinig te kiezen. Die beperkte keuzemogelijkheid komt doordat de instellingen worden gesubsidieerd en door de centrale planning van instellingen. Dit in combinatie met gedetailleerde regelgeving smooit het eigen initiatief van ouders en organisaties in de kiem. Invoering van vraagsturing en deregulering zou betekenen dat weer meer ruimte aan het eigen initiatief wordt geboden. Daarbij is een goede kwaliteitscontrole natuurlijk wel essentieel. Voor ouders met middeninkomens is de kinderopvang door de snel oplopende eigen

bijdrage erg duur geworden. Daarom heeft het CDA – bij monde van de Tweede Kamerfractie – een wettelijk recht op kinderopvangsubsidie voorgesteld. De publieke middelen die nu veelal via de gemeenten aan de instellingen verstrekt worden, moeten aan de ouders worden gegeven. Kinderopvanginstellingen rekenen dan een kostprijs voor de opvang van een kind. Het CDA gaat uit van een eigen maximale bijdrage van ouders die de helft bedraagt van de gemiddelde kostprijs of normprijs. Deze eigen bijdrage wordt gemaximeerd aan een percentage van het inkomen. Met name voor de mid-deninkomens betekent dat een grote verbetering. Voor werkende ouders wordt gerekend met een evenhoge bijdrage van de werkgevers, zodat een plaats in een kinderopvanginstelling betaald kan worden. Werkgevers kunnen gebruik blijven maken van de huidige fiscale regelingen. Voor mensen die een uitkering hebben en bijvoorbeeld scholing volgen, moet de uitkeringsinstelling de werkgeversbijdrage verzorgen. Deze kinderopvangsubsidie kan op termijn vervangen worden door een inkomensafhankelijke heffingskorting, zodat er werkelijk sprake kan zijn van bestedingsvrijheid van ouders.

Uitgangspunt is financiering van drie dagen opvang van een kind per week. Zo wordt tegemoetgekomen aan de wens om arbeid en zorg te combineren. Bovendien wordt de keuzevrijheid van ouders vergroot. Zij kunnen ook voor andere (al dan niet erkende) opvangmogelijkheden kiezen. Er zal daardoor een groter en pluriformer aanbod ontstaan, bijvoorbeeld meer coöperatieve vormen. De subsidiëring en planning van het aanbod moeten worden vervangen door vraaggestuurde financiering. Ook wordt recht gedaan aan de medeverantwoordelijkheid van sociale partners om zorg te dragen voor opvangmogelijkheden.

Extra steun verdienen de initiatieven van kinderopvang die zijn geïntegreerd in verzorgingshuizen. Voorbeelden wijzen uit dat dergelijke opvangmogelijkheden door zowel kinderen, ouders als de ouderen als zeer positief worden ervaren.

Combineren arbeid en zorg

De voorstellen die in deze notitie worden gedaan, zijn ook gericht op het stimuleren van mannen om meer zorgtaken op zich te nemen. Hier ligt vanzelfsprekend een eigen verantwoordelijkheid van vaders en moeders. De overheid en sociale partners kunnen echter wel het werkelijk delen van zorg en arbeid tussen mannen en vrouwen stimuleren. Om de druk op vooral vrouwen te verminderen, wordt het hoog tijd dat er werk gemaakt wordt van verlofregelingen. Vooral ook omdat mannen en vrouwen samen verantwoordelijk zijn voor de opvoeding en naar eigen wens de opvoedtaken moeten kunnen splitsen. Het recht op kortdurend zorgverlof om calamiteiten op te kunnen vangen, bij plotselinge ziekte bijvoorbeeld, zal binnenkort in de Tweede Kamer behandeld worden. Daarnaast is een wettelijk recht gewenst op langdurig zorgverlof om bijvoorbeeld mantelzorg te kunnen verlenen aan ouders. Dit langdurig betaald zorgverlof is dan bedoeld voor situaties waarin mensen zorg willen verlenen aan naasten. Via een fonds dat gefinancierd wordt door werkgevers, werknemers en de overheid krijgen mensen dan een tegemoetkoming om de weggelaten inkomsten te compenseren. Werkgevers en werknemers zouden zelf een aanvulling op deze basisuitkering kunnen afspreken. Het sparen voor verlof in tijd en geld zou daarnaast een mogelijkheid kunnen zijn om tijdens de loopbaan ruimte te creëren voor zowel zorgtaken als scholing.

Verder is het nodig dat het recht op ouderschapsverlof wordt uitgebreid tot 4,5 maanden fulltime of negen maanden parttime verlof, zodat ouders het eerste levensjaar zelf voor hun kind zouden kunnen zorgen. Ook moet er een recht komen op het splitsen van ouderschapsverlof, zodat het niet in één keer hoeft te worden opgenomen. Ouders kunnen dan bijvoorbeeld als het kind naar school gaat, een bepaalde periode vaker thuis zijn.

Tussenschoolse opvang

Van overheidswege zijn scholen op dit moment verplicht te zorgen voor tussenschoolse opvang. Veelal vullen zij dat in door ouders in te zetten als overblijfkraft, tegen een kleine onkostenvergoeding die wordt opgebracht door de ouders. Vaak zijn de ouders daar echter niet voldoende voor toegerust, hetgeen meer en meer een zichtbaar probleem wordt. Een oplossing is om de vrijwillige bijdrage voor overblijven op te hogen zodat daaruit scholing voor de overblijfouders kan worden gefinancierd. Dat betekent wel een lastenverzwaring voor de ouders. Dit is op te lossen door de verplichting voor scholen om zorg te dragen voor tussenschoolse opvang op te heffen, en deze vorm van opvang gelijk te stellen met voor- en naschoolse opvang. Gekoppeld aan het voorstel voor kinderopvangsubsidie en gegeven de bestaande fiscale aftrekmogelijkheden kunnen ouders dan zelf kiezen voor de wijze van overblijven. Ook scholen kunnen dan zelf opvang regelen die wel aan kwaliteitseisen voldoet, als ouders daarvoor kiezen.

Een ander punt betreft de vakantiespreiding. Op dit moment zijn alle schoolvakanties in Nederland gespreid. Het land is ingedeeld in drie regio's en per afzonderlijke regio worden de vakanties vastgesteld door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. De zomervakantie en kerstvakantie in de regio's overlappen elkaar. Voor korte vakanties van een week geldt dit niet. Families die verspreid over het land wonen, worden geconfronteerd met verschillende vakantiegegevens. Voor gezinnen die vlakbij de regiogrens wonen levert de huidige vakantiespreiding ook problemen op. Als hun kinderen in verschillende plaatsen naar school gaan, lopen ze de kans dat de korte vakanties in het geheel niet samenvallen. Het is daarom beter om de spreiding van korte voor- en najaarsvakanties af te schaffen.

Ook moet het mogelijk blijven om te kiezen voor het zelf zorgen voor kinderen gedurende een bepaalde periode. Periodes van niet-werken, parttime werken of het combineren van zorgtaken met scholing zijn combinaties die veel mensen wensen. Sociale partners en de overheid moeten de consequenties daarvan voor de pensioenregelingen onderzoeken. Het bieden van deze keuzemogelijkheid vergt een omslag in denken. Het vereist een ander en meer pluriform loopbaanperspectief, waardoor er in de fase dat kinderen veel zorg nodig hebben daar voldoende ruimte voor is.

Wil men verder recht doen aan zowel de wensen vanuit het gezinsleven als die van de werkgever, dan ligt het voor de hand dat er meer duobanen komen. Dit zou veel ouders de mogelijkheid geven om de kinderen minder dagen door grootouders, gastouders of professionele kinderopvang te laten opvangen. Een groot aanbod van duobanen zou neerkomen op een 36-urige en een 24-urige deeltijd baan per gezin. Omdat veel CAO's nu reeds de 36-urige werkweek omvatten, ligt die benadering dicht tegen de realiteit aan.

Sollicitatieplicht alleenstaande ouders

Omdat ook alleenstaande ouders met een bijstandsuitkering zelf de keuze moeten kunnen maken hoe zij hun zorg voor jonge kinderen willen vormgeven, moet in de Bijstandswet de sollicitatieplicht voor alleenstaande ouders met kinderen tot 12 jaar worden afgeschaft. Sociale diensten en arbeidsbureaus moeten tot taak krijgen om deze ouders vanaf het vijfde jaar van hun jongste kind te benaderen met aanbiedingen voor scholing of passende deeltijdbanen. Als het jongste kind tussen de 12 en 18 jaar is, mag de Sociale Dienst afwijken van de sollicitatieplicht, rekeninghoudend met de situatie van ouder en kind.

Hoofdstuk 3 – Solide keuzes voor de toekomst

Voor ouderen is er veel veranderd de afgelopen decennia. Door de vroege uittreding uit betaalde arbeid is er voor hen een fase in het leven gekomen, waarin zij de vrijheid hebben op andere wijze actief te zijn in de samenleving. Hun 'taak' als grootouders maakt hier veelal onderdeel van uit. Het is echter niet altijd een vrije keuze om eerder uit te treden. De arbeidsomstandigheden en de prestatiedruk zijn vaak aanleiding om gebruik te maken van VUT-regelingen. Pensioenregelingen en personeelsbeleid maken het (nog) niet mogelijk om op andere wijze betaald werk te blijven verrichten. Investeren in mensen door scholing en een beter loopbaanbeleid zijn voor participatie in betaalde arbeid noodzakelijk.

Als mensen ouder worden, wordt op een gegeven moment de gezondheid minder. Een beroep op de vaak grootschalige voorzieningen betekent in de regel anonimiteit en weg uit de eigen leefomgeving. Kleinschaligheid en pluriformiteit met respect voor mensen zijn juist vaak de wensen van de hedendaagse ouderen. In de eigen leefomgeving moeten mensen langer zelfstandig kunnen wonen met de zorg die nodig is. Helaas ontbreken deze mogelijkheden nog vaak.

Ouderen meer keuzemogelijkheden geven om langer door te werken, al dan niet in de deeltijd, is een zaak van werkgevers en werknemers. Zij moeten arbeidsvoorwaarden ontwikkelen en het personeelsbeleid afstemmen op de nieuwe levensloop en de vergrijzing. Investeren in jonge en oudere werknemers is daarbij belangrijk. De Sociaal-Economische Raad heeft verschillende aanbevelingen voor werknemers en werkgevers opgesteld om een leeftijdsafhankelijk personeelsbeleid te voeren. Allereerst is het noodzakelijk dat de oudere werknemer gezien wordt als een 'normale' werknemer. Leeftijdsdiscriminatie moet dan ook verboden worden, tenzij het objectief gerechtvaardigd kan worden. Voor een integraal leeftijdsbewust personeelsbeleid is maatwerk nodig. Afgestemd op de individuele mogelijkheden en wensen wordt scholing en loopbaanbegeleiding gegeven. Meer keuzemogelijkheden binnen het arbeidsvoorwaardenpakket zijn een mogelijkheid om een op de levensloop afgestemd personeelsbeleid te voeren. Mensen met jonge kinderen of andere zorgtaken kunnen andere wensen ten aanzien van bijvoorbeeld

werktijden of verlof- en scholingsmogelijkheden hebben dan jongere of oudere werknemers. Werkgevers zullen hier in de toekomst meer rekening mee moeten houden, zeker als zij goed opgeleide en gemotiveerde werknemers willen behouden.

Arbeidsmarktmaatregelen voor ouderen

Voor oudere werknemers blijken weinig arbeidsmarktmaatregelen ingezet te worden. Om werkgevers te stimuleren, is het zinvol specifieke maatregelen gericht op de verlaging van de loonkosten in te voeren, zoals een afdrachtkorting die een werkgever krijgt als hij een werknemer van 55 jaar of ouder in dienst neemt. Ook scholingsmaatregelen en andere arbeidsmarktmaatregelen zijn voor ouderen van belang. Leeftijdsgrenzen voor scholing moeten worden geschrapt. De ervaring van oudere werknemers biedt enerzijds een ruimer scala aan mogelijkheden om iemand in te zetten. Anderzijds speelt soms een mindere motivatie van oudere werknemers, vaak als gevolg van negatieve ervaringen, een rol. Het is verstandig met beide zaken rekening te houden. Er moet dan ook niet zonder meer een sollicitatieplicht voor mensen boven de 57,5 jaar ingevoerd worden. Eerst moeten de randvoorwaarden verbeteren. Een mentaliteitsomslag, zowel bij werkgevers als werknemers, en de invoering van flankerende maatregelen, zoals een verbod op leeftijdsdiscriminatie en een korting voor werkgevers, gaan daaraan vooraf.

Op termijn moet de afschaffing van de fiscale voordelen ten aanzien van de VUT-regelingen overwogen worden. Het is de eerste verantwoordelijkheid van sociale partners om deze zaken in goed overleg te regelen. De pensioenleeftijd van 65 jaar blijft in tact. Vanzelfsprekend mogen er geen belemmeringen zijn om langer door te werken indien men dit zelf wil. Flexibele pensioenregelingen zijn dan noodzakelijk naast goede afspraken tussen werkgevers en werknemers.

Verder moeten er meer mogelijkheden geschapen worden om ouderen de kans te geven een nieuwe overstap te maken – al dan niet in deeltijd – naar bijvoorbeeld het onderwijs, de zorg of de kinderopvang. Eerder heeft het CDA gepleit voor een gezinscoach die door ouders op vrijwillige basis gezinshulp kan bieden. Ouderen zouden, gezien hun ervaring, goede gezinscoaches kunnen zijn.

Voor jongere werknemers is het belangrijk dat zij oudere collega's hebben. Oudere collega's hebben werkervaring en kunnen zo jongere werknemers tot steun zijn. Ook brengen zij levenservaring in en kunnen zo de soms nodige relativering bewerkstelligen. Een arbeidsorganisatie die opgebouwd is uit mensen van alle leeftijden heeft veel voordelen.

Pensioenregelingen en AOW

Nederland kent een pensioensysteem dat berust op drie pijlers: de AOW, de collectieve aanvullende pensioenen van werknemers en de individuele aanvullingen. Daarmee heeft Nederland één van de meest solide oudedagsvoorzieningen ter wereld. Het is een systeem dat gedeeltelijk een omslagstelsel is – de AOW – en gedeeltelijk een kapitaaldekkingssysteem – de

aanvullende pensioenen. Met betrekking tot de AOW is de overdracht tussen generaties het duidelijkst. Op een bepaald moment betalen de mensen die werken de AOW-uitkeringen voor de mensen die gepensioneerd zijn in de verwachting dat zij zelf ook recht hebben op deze uitkering als zijzelf met pensioen gaan. De collectieve aanvullende pensioenen die door sociale partners betaald worden gaan uit van het uitgangspunt dat elke generatie verantwoordelijk is voor de eigen aanvullende pensioenen. Toch kennen deze regelingen ook een vorm van solidariteit tussen generaties. De risicospreiding van de opgebouwde kapitalen voor de pensioenen kan leiden tot premieverhogingen of bijstortingen die de ene generatie ten behoeve van de pensioenen van een andere generatie doet.

Niet alle pensioenregelingen zijn toegesneden op de eisen die de nieuwe levensloop en de komende vergrijzing stellen. Zo heeft een carrièrebreuk veelal gevolgen voor de opbouw van het pensioen. Als men op een bepaalde leeftijd ervoor kiest om minder (betaald) te gaan werken, heeft dit consequenties. Meer differentiatie in levensloop vereist dan ook een flexibeler pensioenopbouw.

Met het oog op de toekomstige financiering van de AOW wil het CDA de volgende voorstellen doen. Daarbij gelden drie uitgangspunten: allereerst een gegarandeerde AOW als basis; ten tweede pensioenregelingen die gebaseerd zijn op solidariteit en kapitaaldekking en die inspelen op de moderne pluriforme levensloop en de vergrijzing; en ten derde, gezonde overheidsfinanciën waarbij de rekening niet naar volgende generaties doorgeschoven wordt. Van oudsher is de AOW een volksverzekering: een vaste uitkering, waarbij de premie inkomensafhankelijk is. Deze verzekering moet gehandhaafd blijven. Mensen gaan ervan uit dat zij verzekerd zijn en betalen nu premie in de verwachting dat zij er later gebruik van kunnen maken. Daarom wijst het CDA fiscalisering van de AOW af. Fiscalisering houdt in dat er geen afzonderlijke premie meer geheven wordt maar dat uit de algemene belastingopbrengsten de AOW gefinancierd wordt. Fiscalisering heeft als risico dat op den duur de AOW geen verzekering meer is maar een voorziening, waarbij ook de uitkering inkomensafhankelijk wordt. Van een betrouwbare overheid die stimuleert dat mensen zelf (werkgevers en werknemers samen) hun pensioen aanvullen mag verwacht worden dat zij aan de verwachtingen omtrent de AOW-verzekering voldoet.

Geen rekeningen doorschuiven

Het is wel verstandig om Rijksbedragen uit belastinggelden, dus ook door ouderen meebetaald, te gebruiken voor de opvang van de premiestijging als gevolg van AOW-schommelingen. Deze kunnen dan op twee manieren gebruikt worden. Ten eerste voor het egaliseren van conjuncturele schommelingen om zodoende een niet al te wisselvallig beleid te hoeven voeren met de hoogte van de premies. Ten tweede voor het egaliseren van demografische 'hobbels'. Het aantal mensen dat recht heeft op een AOW-uitkering zal over enige decennia een tijd lang een stuk hoger zijn dan gemiddeld. Dat is ook de reden waarom het CDA akkoord is gegaan met het AOW-fonds. Verder dan de financiering van een dergelijk egalisatiefonds om schommelingen op te vangen wil het CDA niet raken van de verzekeringsgedachte van de AOW.

In het AOW-Spaarfonds wordt jaarlijks geld gestort met het oog op de AOW-uitgaven in de

toekomst. Dit kan de AOW-uitgaven op het hoogtepunt van de vergrijzing echter hoogstens voor 12% dekken. Momenteel is één op de zeven inwoners in Nederland ouder dan 65 jaar, in 2035 op het hoogtepunt van de vergrijzing zal dat één op de vier inwoners zijn. Volgens de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid betekent dat rond 2035 er 50 miljard gulden per jaar extra nodig is voor de financiering van de AOW en gezondheidszorg. Het is daarom nu nodig stevige maatregelen te nemen om de uitgavenstijging voor de AOW te kunnen blijven betalen.

Hieronder worden verschillende voorstellen daarvoor gedaan, waarbij de aflossing van de staatsschuld voorop staat. De schuld van de rijksoverheid bedraagt op dit moment 440 miljard gulden en na de begrotingskosten Onderwijs en Sociale Zaken is de rente die hierover betaald wordt de grootste post op de rijksbegroting. Er wordt in dit verband ook wel gesproken van een 'generatierekening'. Echter, de ene generatie mag niet onverantwoord de rekening doorschuiven naar de volgende generaties. De staatsschuld is in de afgelopen 30 jaar opgebouwd. Nu er een begrotingsevenwicht of zelfs overschot is, zijn er middelen om deze weer af te bouwen.

Er zijn drie redenen waarom de staatsschuld versneld - in 20 jaar - afgelost moet worden. Ten eerste om te voorkomen dat de jonge generaties vanaf 2020 onevenredig zwaar worden belast ten gevolge van het doorschuiven van lasten naar de toekomst. Ten tweede om er ook in de toekomst voor te zorgen dat er voldoende ruimte op de overheidsbegroting is voor investeringen in de kwaliteit van de samenleving, zoals onderwijs, zorg en veiligheid. Nu een begin maken met het nominaal aflossen van de staatsschuld is de beste voorwaarde om rente- en aflossingsverplichtingen in de toekomst te verminderen. Ten derde is het wegwerken van de staatsschuld nodig om te verhinderen dat ouderen in de toekomst worden geconfronteerd met lastenverzwaringen die bij een tijdig ingrijpen hadden kunnen worden voorkomen. Financiële discipline en behoedzaam begroten zijn ook nu vereist, en wel om jaarlijks een overschot op de begroting ten behoeve van dit doel te creëren.

Met het oog op de kwaliteit van de samenleving is het niet wenselijk een verdere lastenverlichting voor iedereen door te voeren. Naast een gerichte lastenverlichting dient geïnvesteerd te worden in onderwijs en zorg. Vandaar het voorstel om 75% van de inkomstenmeevallers te besteden aan reductie van de staatsschuld. Daarnaast dienen er middelen vrijgemaakt te worden voor gerichte lastenverlichting en/of afhankelijk van de ruimte in de uitgavensfeer, investeringen in de kwaliteit van de samenleving.

Flexibilisering pensioenregelingen

Voor de sociale partners ligt er de taak om hun pensioenregelingen beter af te stemmen op de levensloop. Er is veel meer flexibilisering van pensioenregelingen nodig die door de overheid kan worden ondersteund. Dat kan met een blijvende fiscale facilitering. Het gaat dan om de omkeerregeling waarbij over de pensioenpremie geen belasting wordt betaald en de pensioenuitkering belast is. Dat kan ook door ondersteuning van de verplichtstelling, waarbij de overheid collectieve pensioenregelingen voorstelt die sociale partners bijvoorbeeld binnen een bedrijfstak overeenkomen als verplichtend voor de gehele bedrijfstak. Juist door het systeem van collectieve aanvullende pensioenen worden de kosten in de hand gehouden. Wel is het daarbij wenselijk dat mensen een grotere keuzevrijheid binnen de verplichte pensioenregelingen geboden wordt. Te denken valt aan deeltijdpensioenregelingen waarbij het salaris op deeltijdniveau wordt aangevuld met een gedeeltelijke pensioenuitkering. Ook een 'knip' in de loopbaan moet kunnen

worden opgevangen. Hier ligt een nadrukkelijke verantwoordelijkheid van de sociale partners.

‘Geen rekeningen doorschuiven’ betekent ook: een duurzame samenleving ontwikkelen. Een samenleving waarin mensen de vruchten van de Schepping kunnen gebruiken naar het nodige en waarbij mensen het vruchtdragend vermogen van de Schepping in tact laten en zo mogelijk zelfs verbeteren. Dit met het oog op toekomstige generaties. Ook zij moeten op hun beurt gebruik kunnen maken van de natuurlijke hulpbronnen.

De generatie die nu ouder wordt, heeft sinds de Tweede Wereldoorlog door middel van industrialisatie en intensieve landbouw en veeteelt een grote welvaart opgebouwd. Daar profiteren velen nu dankbaar van. Daarentegen moet erkend worden dat dit soms ten koste is gegaan van de natuur en van een respectvolle omgang met dieren. Willen wij aan toekomstige generaties een rechtvaardig vruchtgebruik door kunnen geven, dan is verdere doorgroei van de economie in duurzame richting noodzakelijk.

Gezondheidszorg

De ontwikkelingen in de geneeskunde hebben tegelijk met de toegenomen welvaart er in de afgelopen eeuw toe geleid dat mensen langer, maar niet automatisch, in een goede gezondheid kunnen leven. Het is een gegeven dat mensen aan het begin en aan het einde van hun leven een groter beroep doen op de gezondheidszorg. De houdbaarheid van het goede stelsel van de gezondheidszorg is een zaak waar mensen zich zorgen over maken met het oog op de vergrijzing. Er zijn ook andere ontwikkelingen die de gezondheidszorg onder druk zetten, zoals de technologische ontwikkelingen en de toenemende mondigheid van de burger. Paars is er niet in geslaagd de ontwikkelingen in de zorgsector onder controle te krijgen, getuige de lange wachtlijsten in zowel de care- als de curesector.

In de discussienota Naar meer menselijke maat heeft de Tweede Kamerfractie van het CDA onlangs voorstellen gedaan om te komen tot het waarborgen van een houdbaar stelsel van professionele gezondheidszorg. Hieronder volgen enkele voorstellen uit die nota. Het huidige stelsel in de volksgezondheid leidt nu al tot onaanvaardbare wachttijden voor noodzakelijke zorg. Daarnaast moet de informele mantelzorg mogelijk en ondersteund blijven. Solidariteit speelt een belangrijke rol in ons stelsel van gezondheidszorgverzekeringen: solidariteit tussen oud en jong, tussen ziek en gezond, tussen rijk en arm. Het is van belang te voorkomen dat deze solidariteit onder druk komt te staan. Daarom kiest de discussienota voor een duurzaam verzekeringsstelsel waarin de solidariteit voorop blijft staan, waarin de financiële toegankelijkheid is gewaarborgd via een zorgsubsidie en waarin de zorg en verzekering voor alle inkomensgroepen betaalbaar gehouden wordt.

De nota stelt voor om een persoonsgebonden zorgbudget in de AWBZ (de verzekering voor langdurige zorg) te introduceren dat mensen het recht geeft om zelf te kiezen hoe men de geïndiceerde zorg wil vormgeven. De huidige aanbodplanning wordt dan verlaten, waardoor nieuwe initiatieven kunnen opbloeien, afgestemd op de patiënt. Zorg op maat! Pluriformiteit en kleinschaligheid worden daardoor gestimuleerd. Mensen van wie een van de ouders intensieve zorg nodig heeft, willen graag dat de ouder in de buurt in een verpleeghuis geplaatst kan worden.

Men kan dan vaker op bezoek gaan en overleggen met de verpleging en artsen. Nu loopt men aan tegen regiogrenzen en wachtlijsten. Met het persoonsgebonden budget kunnen mensen zelf op zoek gaan en afgestemd op de eigen wensen een plaats in een zorginstelling ‘kopen’. Ook ouders van kinderen met een handicap kunnen hun persoonsgebonden budgetten bij elkaar leggen en zo een voorziening inrichten naar eigen wens en identiteit.

AWBZ volksverzekering

Er is een herstel van de verzekering voor ziektekosten nodig: een volksverzekering (AWBZ) voor langdurige zorg en een ziektekostenverzekering voor curatieve zorg (de keuze tussen niet-commerciële ziekenfondsen en commerciële verzekeraars). De AWBZ dient een volksverzekering te blijven, waar mensen inkomensafhankelijke premie voor betalen. Daarom wijst het CDA fiscalisering van de AWBZ af. Het risico is namelijk verschraving van de zorg bij tegenvallende belastingopbrengsten. De zorg wordt dan afhankelijk van het begrotingsbeleid en politieke prioriteitstelling van de overheid. Ook dreigt het risico dat het een voorziening voor “arme mensen” wordt. Mensen met iets meer geld moeten dan de zorg zelf betalen. Van een verzekering blijft dan weinig meer over.

Het scheiden van wonen en zorg is een maatregel die ertoe leidt dat mensen niet gedwongen worden te kiezen voor of een verpleeghuis of zelf gefinancierde particuliere zorg. Het recht op zorg en de financiering ervan dienen onafhankelijk van de woonvoorziening verkregen te worden. Intensieve zorg kan dan gecombineerd worden met zelfstandig blijven wonen. Mensen kunnen dan langer in eigen wijk of dorp blijven wonen, vaak met de kinderen en kleinkinderen in de buurt. Intensieve zorg is dan niet meer uitsluitend gekoppeld aan een woonruimte in een verpleeg- of verzorgingstehuis. Men kan dan zelf voorzien in een (aangepaste) koop- of huurwoning, waarvoor huursubsidie en andere regelingen gelden. Mensen kunnen beschikken over hun eigen zorgbudget en zorg bij een zorgverzekeraar inkopen. De zorg wordt apart bekostigd.

Als het gaat om het waarborgen van een goede zorgvoorziening ook in de toekomst, moeten we eigenlijk beginnen bij de consultatiebureaus. Deze instellingen hebben in het kader van de ouder- en kindzorg, voor kinderen tussen 0 – 4 jaar, een belangrijke functie. In een recent onderzoek door de Inspectie voor de Volksgezondheid wordt een zorgelijke situatie geschetst. Er zou sprake zijn van een algemeen beeld van achteruitgang op vele fronten. De preventieve zorg voor zuigelingen en peuters is onder de maat. Zo is er een gebrek aan goede registratie. Als gevolg daarvan raken kinderen uit het zicht van de hulpverlening. Vooral de kwetsbare groepen worden daarvan de dupe. Er ontbreekt een beleidsmatige afstemming tussen de ouder- en kindzorg (onder verantwoordelijkheid van de thuiszorginstellingen) en de jeugdgezondheidszorg voor kinderen van 5 – 19 jaar (onder verantwoordelijkheid van de gemeenten bij de GGD’s). Verder zijn er door bezuinigingen en fusies bij thuiszorginstellingen, waar de consultatiebureaus onderdeel van uitmaken, vele consultatiebureaus gesloten.

Het CDA vindt dat ontwikkelingsstoornissen bij kinderen zo vroeg mogelijk moeten worden opgespoord; voorkomen is beter dan genezen. De ouder- en kindzorg moet dan ook zo snel mogelijk op een kwalitatief voldoende niveau worden gebracht. Met het consultatiebureau in de

eigen gemeente, als het ware “om de hoek”, is de bereikbaarheid maximaal verzekerd en kan makkelijker worden voorkomen dat kinderen uit het zicht van de hulpverleners raken. Concreet stelt het CDA voor een verantwoorde spreiding van consultatiebureaus, ook op het platteland, zodat de bereikbaarheid optimaal is. De aansluiting tussen ouder- en kindzorg (0 – 4 jaar) en de jeugdgezondheidszorg (5 – 19 jaar) moet verbeterd worden. De “overdracht” van het kind naar de jeugdgezondheidszorg dient naadloos te zijn. Vooral het overdragen van gegevens is van belang, zodat de ontwikkelingsgang van het kind goed gevolgd kan worden. Verruiming van de openingstijden van consultatiebureaus naar de avonden en de weekeinden is noodzakelijk.

Als kinderen in de problemen komen en op jeugdzorg zijn aangewezen, dan dient de oplossing veel meer binnen en met het gezin te worden gevonden in plaats van dat het oplossingstraject alleen op het kind wordt gericht.

Wonen

Wat is het ideale huis van de toekomst? Het antwoord is voor veel mensen simpel: een huis dat geschikt is voor mensen van alle leeftijden. Voor alle generaties geldt dat mensen specifieke eisen hebben ten aanzien van hun woning. Bevordering van sociale cohesie houdt mede in dat mensen kunnen blijven wonen in de wijk of buurt, ook als er andere woonbehoeften ontstaan. Het sociale netwerk in een wijk blijft dan in stand. Een wijk waarin jonge gezinnen wonen, samen met ouderen. Contact tussen generaties in de woonomgeving bevordert het begrip over en weer. Eilanden waar of alleen jongeren of alleen ouderen wonen moet ten alle tijden worden voorkomen.

Het voorstel voor het scheiden van wonen en zorg binnen de AWBZ leidt er toe dat nieuwe vormen van ouderenhuisvesting in combinatie met zorgvoorzieningen gebouwd worden. Kleinschaliger en pluriformer. Woningcorporaties nemen al initiatieven hiertoe. Zij hebben echter te maken met bureaucratische belemmeringen in beleid en geld-stromen. Juist doordat woningcorporaties zelfstandig zijn, kunnen ze flexibel inspelen op de woonwensen van mensen van nu en van de toekomst. Ook voor mensen met een hoger pensioen of een koopwoning moeten er voorzieningen komen waar wonen en zorg gecombineerd wordt, afhankelijk van de eigen wensen. De verkokering in financiering van wonen, zorg en welzijn moet opgeheven worden. Wonen en zorg moeten binnen de AWBZ gescheiden worden, zodat nieuwe initiatieven kunnen opbloeien.

In Nederland zijn de meeste woningen gebouwd als één- of twee-generatiewoning. Voor velen zou een meer-generatiewoning veel voordelen hebben, mits er voldoende mogelijkheden voor privacy en zelfstandigheid zijn. Betaalbaar kunnen blijven wonen is dan ook van belang. Hier moet vooral ook aan allochtone ouderen worden gedacht. Normering van de woonkosten (normhuur) aan 15% van het inkomen maakt het mogelijk voor mensen de huur op te brengen voor een fatsoenlijke woning en daarnaast voldoende financiële ruimte te houden om rond te kunnen komen.

Een wijk of dorp waar meer generaties kunnen (blijven) wonen vraagt naast een gedifferentieerd

aanbod van woningen, ook om voorzieningen op wijkniveau. Zo moeten nieuwe Vinexwijken vanaf het begin en ook plaatsen op het platteland goede openbaar vervoervoorzieningen hebben. Sportvoorzieningen, scholen, winkels en eerstelijnsgezondheidszorg moeten op wijk- en dorpsniveau in stand blijven. Een betrokken samenleving betekent ook dat mensen voor de directe woonomgeving hun verantwoordelijkheid nemen. Initiatieven om gezamenlijk de straat of wijk te verbeteren, wederzijdse hulp over en weer zijn geen zaken die de overheid kan opleggen.

Deze verantwoordelijkheid kan gestimuleerd worden door de keuzevrijheid van mensen ten aanzien van kopen of huren mogelijk te maken, ook voor mensen met een lager inkomen. De koopsubsidie maakt het voor mensen met een lager inkomen mogelijk een huis te kopen.

Moderne technologie

Een toekomstgerichte woning biedt mogelijkheden voor de moderne technologie. De laatste jaren hebben vooral ouderen een ‘inhaalslag’ gemaakt ten aanzien van computers. De nieuwe mogelijkheden die dit biedt worden echter nog onvoldoende benut. Allereerst de mogelijkheden voor telewerken. Thuis of in de wijk kunnen werknemers hun werkdag beginnen of eindigen achter de computer. Zo krijgen ouders meer tijd om hun kinderen weg te brengen naar of op te halen van school of kinderopvang. Voor ouderen kunnen nieuwe technieken veiligheid en gemak brengen. Het kan de mogelijkheden om langer zelfstandig te blijven wonen vergroten. Zo is er een toekomstgerichte bekabeling nodig, naast een op vernieuwing gerichte instelling bij gemeenten, woningcorporaties en projectontwikkelaars.

Hoe een debat organiseren rondom ‘Ruimte voor elkaar’?

Suggesties

Bij het onderwerp levensloopbeleid is iedereen ‘deskundig’. We hebben immers allemaal ons levensverhaal. Het gaat er bij deze discussie dan ook om dat mensen hun ervaringen kunnen inbrengen en daar met elkaar vervolgens conclusies uit trekken.

De discussieleider of gespreksleider heeft de taak om mensen zoveel mogelijk aan het woord te laten maar ook om van het persoonlijke niveau tot beleidsaanbevelingen te komen.

Wat wilt u met de bijeenkomst bereiken?

Het onderwerp generatiebeleid betreft veel terreinen van het leven. Om de discussie met elkaar op een zinvolle manier te voeren, is het daarom verstandig de gespreksonderwerpen duidelijk af te perken:

- *Waar willen we het over hebben?*

Baken het onderwerp duidelijk af. Juist levensloopbeleid betreft een veelheid van beleidsterreinen waardoor de discussie kan verzanden.

- *Met wie gaan we daarover praten?*

Een discussieavond is een prima gelegenheid om ook niet-leden uit te nodigen. Juist de

genoemde groepen, jongeren die nog studeren, ouders van jonge kinderen, mensen die uit het arbeidsproces gaan, kunnen uitgenodigd worden.

Denk daarbij ook aan de locatie waar de discussie plaatsvindt: misschien kunt u 's avonds in een kinderdagverblijf of school bijeenkomen of is juist een huiskamer beter geschikt voor kleinere groepen.

- *Wat willen we als uitkomst?*

Geef de genodigden duidelijk aan wat de bedoeling is: aanbevelingen opstellen voor CDA-politici, bewustworden van een maatschappelijk probleem, inventariseren van de voor- en nadelen van politieke keuzes: afhankelijk van de gekozen doelstelling kan een werkvorm worden gekozen.

I. Suggesties rond vier clusters, die met leeftijdsfasen samenhangen:

Tieners en twintigers

In de discussienotitie staat:

Het zou wenselijk zijn als jongeren eerder konden starten in het arbeidsproces. Dat zij het krijgen van kinderen niet hoeven uit te stellen door de hoge eisen die studie en arbeidsmarkt stellen. Daarom komt het CDA met het voorstel van leerrechten.

Gespreksonderwerpen:

Het zoeken naar mogelijkheden om werk, studie en kinderen krijgen met elkaar te combineren.

Dit onderwerp kan nog worden uitgesplitst, bijvoorbeeld door het accent te leggen op

- alle regelgeving rond het **onderwijs**, zoals de leeftijdsgrens in de studiefinanciering, de tempobeurs en dergelijke;
- redenen om **het krijgen van kinderen** uit te stellen;
- de belemmeringen om eerder zelfstandig te **wonen**.

Discussievormen:

Onderwerpen waarbij de eigen ervaring een belangrijke rol speelt, zoals de argumenten van mensen om kinderen krijgen uit te stellen, lenen zich prima voor kleinere groepen. Bijvoorbeeld een **huiskamergesprek** met een aantal ouders die hun ervaringen uitwisselen en op basis daarvan tot een aantal aanbevelingen komen. Een goede gelegenheid om vrienden en kennissen eens kennis te laten maken met de politiek.

Ook kan gekozen worden voor **een debatvorm**, waarbij een voorstander en een tegenstander uit de betreffende leeftijdsgroep debatteren over de stelling of onderwijs volgen, werken en kinderen krijgen met elkaar te combineren zou zijn. Laat wel de debaters van tevoren met elkaar de bijeenkomst voorbereiden, zodat er voor gezorgd kan worden dat alle argumenten op tafel komen.

Dertigers en veertigers

In de discussienotitie staat:

Er ligt een onevenredige druk op gezinnen met jonge kinderen. Ouders hebben lang niet altijd de keuze zorg voor de kinderen, betaald werk en scholing op een door hen gewenste manier te combineren. Hoge kosten en een arbeidsmarkt die hoge prestaties vraagt leggen druk op deze generatie.

Gespreksonderwerpen:

Wat zou er anders georganiseerd kunnen worden om de druk op deze generatie te verminderen?
Wat staat een evenwichtiger taakverdeling tussen ouders in de weg?

Discussievormen:

Houdt een enquête onder de jonge ouders in je eigen gemeente. Vraag mensen of ze tevreden zijn met de huidige verdeling en wat er beter zou kunnen. Dit kan al door alle bestuursleden 10 enquêtes per persoon te laten afnemen. (NB. Doel van de enquête is om ervaringen op een rijtje te krijgen, niet als 'tevredenheidsonderzoek naar kinderopvangvoorzieningen' of iets dergelijks!) Bespreek de uitkomsten van de enquête op een openbare bijeenkomst, waarbij ook de wethouder die kinderopvang in de portefeuille heeft en een vertegenwoordiger van de werkgevers aanwezig zijn. Nodig de geïnterviewden uit!

Ouderen

In de discussienotitie staat:

Ouderen treden in ons land te vroeg, al dan niet zelfgekozen, uit het arbeidsproces. Dat is zowel jammer van de ervaring die deze generatie heeft opgebouwd als financieel op termijn niet meer verantwoord. Maar aan de andere kant is de werkdruk soms zo hoog dat mensen niet meer mee kunnen of willen.

Gespreksonderwerpen:

Welke maatregelen zijn nodig om ouderen langer mee te laten doen in het arbeidsproces? Wat zijn de nadelen daarvan voor bijvoorbeeld vrijwilligerswerk of mantelzorg?

Discussievormen:

Zoek de doelgroep op: Vraag aan de plaatselijke afdeling van de ouderenbonden, de plattelandsvrouwen, de serviceclubs of welke organisatie waarin 55-plussers oververtegenwoordigd zijn of u een inleiding en discussie mag verzorgen over de vragen die de vergrijzing aan de samenleving stelt. Vaak werken dergelijke groepen met themabesprekingen. Laat wel nadrukkelijk weten dat het niet gaat om reclame voor het CDA, maar om het opsporen van de belemmeringen die mensen ondervinden hun leven in te richten zoals ze dat zouden willen.

Generaties

In de discussienotitie staat:

Als we niet uitkijken ontstaat in de samenleving het gevaar dat generaties tegen elkaar worden uitgespeeld. Door de druk die vergrijzing legt op collectieve voorzieningen moeten de jongere generaties steeds meer opbrengen voor de oudere. Solidariteit is een belangrijk uitgangspunt

voor het CDA. Hoe bevorderen we respect en solidariteit tussen oud en jong en tussen jong en oud?

Gespreksonderwerpen:

De financiering van de gezondheidszorg en de AOW. Het CDA wil in twintig jaar tijd de staatsschuld aflossen.

II. Vooroordelen van jong over oud en van oud over jong aanpakken.

Discussievormen

Bij dit onderwerp gaat het er niet om in een bijeenkomst de oplossing voor het probleem te bedenken. Het gaat er juist om de voors en tegens van de genoemde alternatieven te bespreken en aanbevelingen te doen.

Om iedereen aan het woord te laten komen kan gekozen worden voor een model waarbij de aanwezigen in kleinere groepjes worden opgedeeld van 4 of 5 personen. De alternatieven (bijvoorbeeld rondom financiering AOW: alleen de werkenden betalen/ rijkere ouderen betalen mee/ individuele oplossingen waarbij men zelf spaart) worden op grote vellen geschreven met aan de ene kant ruimte voor 'voors' en aan de andere kant voor 'tegens'. Elk groepje zet daar zijn bevindingen op. De gespreksleider gaat daarna op de genoemde argumenten in.

Actievormen

Organiseer concrete acties of werkbezoeken waarbij ouderen en jongeren met elkaar in contact komen. Internetcursussen voor ouderen door jongeren, stadsrondleidingen voor jongeren door ouderen, werkbezoek aan een jongeren centrum of migranten-jongerenorganisatie, waarbij zij hun programma presenteren. Betrek vooral de verschillende generaties bij de keuze van de inhoud van de dag en de voorbereiding daarvan! In de paragraaf over uitgangspunten wordt beschreven hoe het CDA stelselmatig redeneert vanuit het beginsel van gespreide verantwoordelijkheid. Mensen en hun organisaties moeten niet van hun eigen verantwoordelijkheden vervreemd worden. Hen de mogelijkheid geven om verantwoordelijkheid te dragen en te kunnen kiezen uit verschillende mogelijkheden is daarom van groot belang.

III. Breng de verantwoordelijkheden in kaart

Bij het vaststellen van hoe het CDA zou moeten omgaan met solidariteit tussen generaties kan daarom het beste van onderop worden geredeneerd:

- *Zelf:* wat kan het beste voor de eigen verantwoordelijkheid komen?
- *Met anderen samen:* wat kunnen mensen het beste samen, onderling organiseren?
- *Overheid:* wat moet de overheid voor haar rekening nemen?

Het is een goede oefening te proberen de optimale verantwoordelijkheidsverdeling in een schema te zetten. Dat kan bijvoorbeeld bij de pensioenen leiden tot de volgende verdeling:

- de overheid garandeert de AOW,
- de sociale partners de aanvullende pensioenen, en
- voor eigen verantwoordelijkheid komen extra aanvullingen die mensen daar bovenop nog

willen.

Voorbeeld van een invulling van zo'n schema treft u op pagina 20.

	Eigen verantwoordelijkheid	Met anderen organiseren	Taak overheid (sluitsteen)
Het leren van de toekomst	<ul style="list-style-type: none"> • om talenten te ontwikkelen, kansen te grijpen • om daar zelf in te investeren • om de talenten van kinderen en partner tot recht te laten komen 	<ul style="list-style-type: none"> • bijscholen met werkgevers • medeverantwoordelijkheid dragen voor de school die men voor de kinderen heeft gekozen • hulp bieden aan diegenen die minder kansen hebben (gehad) 	<ul style="list-style-type: none"> • leerplicht • leerplichtig onderwijs • gelijke kansen bieden aan diegenen met minder talenten en/of te weinig geld • garantie dat basisvoorzieningen betaalbaar blijven, ook in moeilijker omstandigheden
Gezondheid	<ul style="list-style-type: none"> • zoveel mogelijk voorkomen van ziekte door gezond leven • aanvullende verzekering • persoonsgebonden budget 	<ul style="list-style-type: none"> • patiëntenverenigingen • verzekeraars als maatschappelijke ondernemingen: coöperatieve verzekeringen, ziekenfonds 	<ul style="list-style-type: none"> • basisvoorzieningen voor diegenen die het slecht getroffen hebben lichamelijk, en/of financieel • AWBZ voor onverzekerbare risico's • lastenmaximering • garantie dat basisvoorzieningen ook in moeilijker omstandigheden betaalbaar blijven
Sociaal netwerk (gezin, informele zorg)	<ul style="list-style-type: none"> • om netwerk op te bouwen en te onderhouden • hiervoor tijd te nemen, het niet alleen maar aan anderen overlaten 	<ul style="list-style-type: none"> • coöperatieve kinderopvang, oppasnetwerken • ruimte voor opvoeden van kinderen en zorgen (familieleden) • levensloopbestendige woningen 	<ul style="list-style-type: none"> • fiscale faciliteiten waardoor tijd nemen voor anderen niet afgestraft wordt • aanvullende rechten creëren voor de gevallen dat persoonlijke verantwoordelijkheid en gezamenlijke organisatie onvoldoende opleveren. • lastenmaximering voor kosten kinderen

Bestaanszekerheid (sociale zekerheid)	<ul style="list-style-type: none"> • voorzieningen treffen voor voorzienbare risico's boven het reeds collectief geregelde 	<ul style="list-style-type: none"> • aanvullende pensioenen 	<ul style="list-style-type: none"> • garantie minimale bestaanszekerheid in de vorm van bijstand, AOW • garantie dat basisvoorzieningen betaalbaar blijven ook onder moeilijker omstandigheden (vergrijzing, recessie)
---------------------------------------	---	--	--

‘Ruimte voor elkaar’ is geschreven door:

Werkgroep ‘Jaar van de Generaties’

Ank Bijleveld-Schouten

Peter Cuyvers

Guusje Dolsma

Camiel Eurlings

Thijs Jansen

Conny Kerkhof-Mos

Alex Krijger (eindredactie)

Belangrijkste voorstellen uit discussienotitie ‘Ruimte voor elkaar’

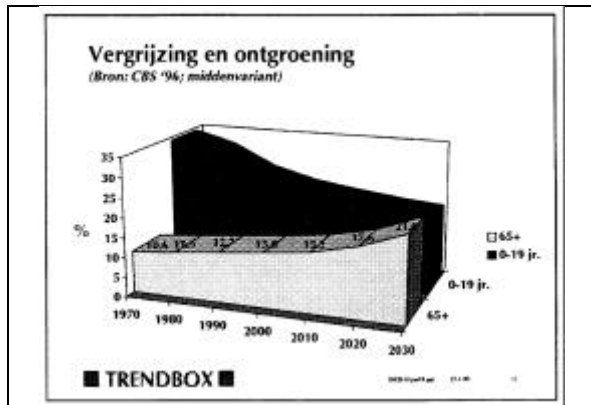
- A. Rigide grenzen voor de studiefinanciering doorbreken en instellen van een vorm van leerrechten, gekoppeld aan studiefinanciering. (blz. 5)
- B. Invoeren van ‘werkjaren’ met name in hoge opleidingen en voor oudere werknemers. De betaling van deze werkperiodes deels uitkeren in de vorm van extra studiefinanciering. (blz. 5)
- C. Invoeren van een partnerstelsel bij belastingheffing. Dit om het zogeheten ‘gezinsdal’ op te vangen. Bij een dergelijk stelsel gaat de Belastingdienst uit van het totale inkomen van een huishouden. Dat wordt vervolgens door twee gedeeld. Het partnerstelsel is een eerste stap naar een systeem van één belastingtarief met inkomensafhankelijke kortingen die gebaseerd zijn op de samenstelling en de draagkracht van het huishouden. De verschillende subsidieregelingen kunnen in dat geval geïntegreerd worden, zodat de huidige armoedevallen vermeden worden. (blz. 6)

- D.** Verhoging van de kinderbijslag. (blz. 6-7)
- E.** Wettelijk recht op kinderopvang-subsidie. (blz. 7).
- F.** Instellen van het recht op langdurig zorgverlof, te financieren door werknemers, werkgevers en overheid. (blz. 8)
- G.** Mogelijkheid creëren van het sparen van verlof met het oog op extra ruimte voor zorg en scholing op het moment dat het nodig is. (blz. 8)
- H.** Uitbreiden van het recht op ouderschapsverlof tot 4,5 maanden fulltime of 9 maanden parttime verlof. (blz. 8)
- I.** Tussenschoolse opvang niet langer afhankelijk maken van de scholen maar gelijkstellen aan voor- en naschoolse opvang. (blz. 8)
- J.** Afschaffen van de spreiding van korte voor- en najaarsvakanties. (blz. 8-9)
- K.** Scheppen van meer duo-banen. (blz. 9)
- L.** Sollicitatieplicht in de bijstandswet voor alleenstaande ouders met kinderen tot 12 jaar afschaffen. (blz. 9)
- M.** Leeftijds-onafhankelijk personeelsbeleid. (blz. 10)
- N.** Verbod op leeftijdsdiscriminatie, tenzij het objectief gerechtvaardigd kan worden. (blz. 10)
- O.** Instellen van afdrachtkorting voor de werkgever als hij een werknemer van 55 jaar of ouder in dienst neemt. (blz 10)
- P.** Schrappen van leeftijdsgrenzen voor scholing. (blz 10)
- Q.** Op termijn afschaffen van de fiscale voordelen van de VUT-regelingen. (blz 10)
- R.** Geen fiscalisering van de AOW. (blz 11)
- S.** In 20 jaar de staatsschuld versneld aflossen. Onder meer door 75% van de inkomstenmeevallers te besteden aan reductie van de staatsschuld. Daarnaast dienen er middelen vrijgemaakt te worden voor gerichte lastenverlichting en/of afhankelijk van de ruimte in de uitgavensfeer, investeringen in de kwaliteit van de samenleving. (blz. 12)
- T.** Sociale partners stemmen pensioenregelingen beter af op levensloopvarianten. Dat betekent meer flexibilisering van pensioenregelingen. De overheid biedt daartoe

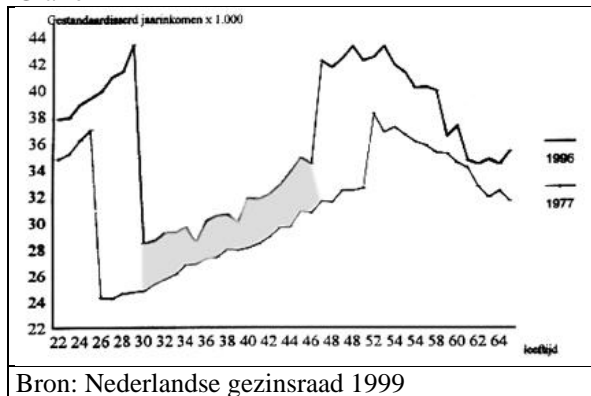
- ondersteuning. (blz. 12)
- U.** Persoonsgebonden zorgbudget in de AWBZ. (blz. 13)
  - U.** Het recht op zorg en de financiering ervan onafhankelijk maken van de woonvoorziening. (blz. 14)
  - W.** De bouw van extra meer-generatiewoningen. (blz. 14)
  - X.** Normering van de woonkosten (normhuur) aan 15% van het inkomen. (blz. 14)
  - Y.** Generatiebewustbeleid voor wijken en dorpen, ook in Vinexgebieden. Dat wil zeggen: goede openbaar vervoervoorzieningen en sportvoorzieningen, scholen, winkels, eerstelijnsgezondheids- zorg op wijk- en dorpsniveau. (blz. 15)
  - Z.** Beter benutten van de moderne technologie, zoals telewerken. (blz. 15)

Grafieken behorende bij discussienotitie

Grafiek 1

Grafiek 2

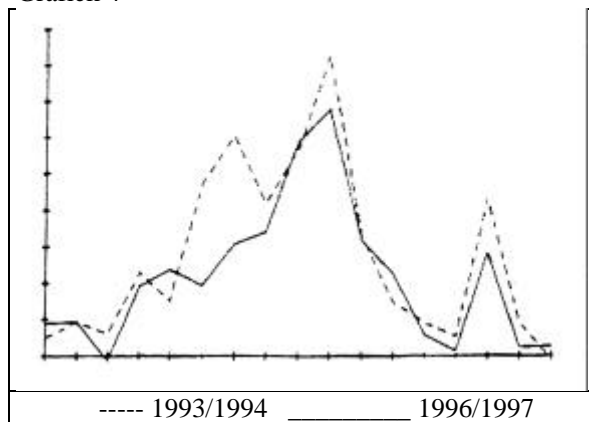

Grafiek 3

	Gemiddelde leeftijd van de vrouw bij de geboorte van het eerste kind in een aantal landen van de Europese Unie. 1990-1994
--	---

	1970	1980	1990	1992, 1993 en 1994
Noord-Europa				
Denemarken	23,7	24,6	26,4	27,2
Finland	23,7	25,7	26,6	27,4
Zweden		25,5	26,3	27,3
West- en Midden-Europa				
België		24,3	24,5	26,4
Duitsland (West)	24,3	25,2	26,9	27,3
Frankrijk	23,8	24,9	27,3	27,4
Ierland	25,3	24,9	26,3	26,6
Nederland	24,3	25,6	27,6	28,4
Oostenrijk	23,7	24,3	26,1	25,9
Verenigd Koninkrijk	23,5	24,4	25,5	26,2
Zuid-Europa				
Griekenland	24,0	23,3	24,7	26,1
Italië	25,1	25,1	26,9	27,5
Portugal	24,4	23,6	27,7	25,4
Spanje		24,6	26,5	27,2
Bron Miettinen (1997)				

Grafiek 4

Grafiek 5

